

Ter inleiding: waar gaat dit boek over en wat willen we ermee bereiken?

Dit boek gaat over stilistiek, de studie van variatie in het gebruik van de taal in allerlei soorten teksten. Stijlanalyse speelt een rol in bijna elke discipline die zich met teksten bezighoudt: de tekst- en communicatiewetenschappen natuurlijk, maar ook diverse vormen van taal- en literatuurwetenschap. Dit boek maakt gebruik van inzichten uit al deze disciplines, en beoogt er zelf ook aan bij te dragen. Vooral omdat stijlverschijnselen taalafhankelijk zijn, staat in dit boek een specifieke taal, het Nederlands, centraal (we gaan hier in hoofdstuk 1 nog uitgebreid op in). Wat we uiteindelijk beogen is de lezer ervan te overtuigen dat stilistiek een centrale plaats kan (wat ons betreft: moet) innemen in de wetenschappelijke bestudering van de Nederlandse taal en literatuur, en in wezen ook van die van andere talen en culturen. En dan bedoelen we met ‘centraal’ niet alleen dat het onderzoek naar stijl in het midden staat tussen dat van taalsysteem, alledaags taalgebruik en literatuur in. Dat bedoelen we óók, maar bovenal bedoelen we dat stijl sterk samenhangt met fundamentele kenmerken van zowel taal als taalgebruik en teksten – zo sterk dat het wetenschappelijk wenselijk is om die fundamentele samenhang tot uitdrukking te laten komen in vorm en inhoud van onderwijs en onderzoek.

Dat is natuurlijk nogal een claim, en we verwachten niet dat iedereen – mogelijk zelfs niet iedereen die de stilistiek op zich een warm hart toedraagt – dat nu al direct met ons eens zal zijn. In zekere zin is dit boek als geheel de argumentatie voor deze stellingname. We hopen dat de lezer in de loop van de hoofdstukken geleidelijk steeds beter gaat zien waarom we deze stelling innemen. Die lezer zal daar waarschijnlijk soms moeite voor moeten doen – we hebben een wetenschappelijke doelstelling, zodat we soms ook flinke theoretische en methodische betogen op zullen zetten. Daar komt bij dat wetenschappelijke tradities tussen (en binnen) de klassieke disciplines van de neerlandistiek (letterkunde, taalkunde en taalbeheersing) soms enigszins van elkaar verschillen, ook in de gehanteerde concepten, en dat we daarom voor een goed begrip bepaalde zaken nogal grondig uitdiepen.

Hoe kun je op wetenschappelijke wijze iets zeggen over de stijl van een literaire tekst? Wat zijn de effecten van stijlmiddelen in speeches of in ander zakelijk taalgebruik? Dat is dus het soort vragen waar dit boek over gaat. Iedereen heeft een globaal idee wat ‘stijl’ betekent, en dat stijl een tekst kan maken of breken. In elk van de vakgebieden letterkunde, taalkunde en taalbeheersing speelt de vraag hoe de keuze van de ene of de andere formulering samenhangt met de inhoud en de effectiviteit van een tekst, een belangrijke rol. In dat licht is het eigenlijk opmerkelijk dat er in de neerlandistiek geen gedeelde wetenschappelijke onderzoekstraditie bestaat die zich bezighoudt met stijlonderzoek. Met dit boek willen wij hierin, zoals gezegd, verandering brengen. We presenteren een theoretisch kader voor stijlonderzoek en schetsen een analysemethode waarmee stijlverschijnselen in uiteenlopende teksten – zowel literaire als zakelijke – kunnen worden geanalyseerd.

Stijlonderzoek is de studie naar de voorwaarden voor, en de effecten van *variatie* in het gebruik van taalelementen en constructies in een tekst. Dit onderzoek zoekt naar antwoorden op de vraag hoe talige verschijnselen zijn gerelateerd aan bijvoorbeeld het thema van een roman, of de overtuigingskracht van een toespraak. In het Angelsaksische taalgebied bestaat reeds enige tijd een levendige stilistische onderzoekstraditie. Vooral de recent opgekomen cognitieve linguïstiek en de daaruit voortgekomen *cognitive poetics* bieden goede handvatten voor het uitvoeren van stijlonderzoek. In dit boek maken we inzichten en analysemethoden uit de internationale stilistiek toepasbaar voor stijlanalyse van Nederlandse teksten. We combineren deze met inzichten uit de Nederlandse taalkunde, letterkunde, retorica en taalbeheersing, met als resultaat een analysemethode waarmee de stijl van Nederlandstalige teksten succesvol kan worden geanalyseerd en geïnterpreteerd.

Wat kan de gebruiker van dit boek verwachten?

Dit boek biedt een kennismaking met het kader en de methoden van stilistisch onderzoek. We bespreken belangrijke theoretische uitgangspunten en methodologische kwesties die een rol spelen in dit onderzoek. Maar we bieden ook praktische handvatten voor het opzetten van eigen stijlonderzoek. We presenteren een stap-voor-stap ‘cyclische’ methode voor stijlanalyse. Een belangrijke rol daarin speelt de *checklist voor stijlanalyse*, die een overzicht geeft van taalmiddelen waarvan onderzoek heeft uitgewezen dat ze frequent en in verschillende soorten teksten fungeren als onderscheidende stijlkenmerken.

We streven ernaar inzichten uit de twee belangrijkste stromingen in de hedendaagse stilistiek te combineren. De eerste is de *Literary stylistics*-traditie uitgedragen door de van oorsprong Britse *Poetics And Linguistics Association* (PALA), die taalkundige inzichten toepast in stijlanalyse van literaire teksten. Bekende werken die uit deze traditie voortkomen zijn *Style in fiction* van Geoffrey Leech en Mick Short (2007 [1981]) en het 'rode' Cambridge handboek *Stylistics* van Lesley Jeffries en Dan McIntyre (2010). Daarnaast hebben we ons laten inspireren door de internationale *Cognitive Poetics*-traditie, die inzichten uit de cognitiewetenschappen betreft bij de analyse van literaire teksten en hun effecten (Stockwell 2002, Gavins & Steen 2003, Brône & Vandaele 2009).

Aan deze onderzoekstradities voegen we echter ook een tweetal nieuwe elementen toe. In de eerste plaats besteden we meer dan andere benaderingen aandacht aan de taaltheoretische basis van de stilistiek. In degelijk stijlonderzoek gebeurt dat in meer of mindere mate natuurlijk altijd wel (zie vooral de PALA-traditie), maar in de huidige stilistische praktijk ontbreekt een coherent theoretisch kader om de werking van stijl te beschrijven én te verklaren. In dit boek gebruiken we hiervoor de cognitieve taalkunde, aangevuld met diverse andere specifieke studies waar dat nuttig is. We werken dit kader uit met het oog op stijlonderzoek, en we brengen het ook meteen in de praktijk in de stijlanalyses die we presenteren.

De tweede uitbreiding betreft ons uitgangspunt dat stijlverschijnselen zich voordoen in *alle* denkbare tekstsoorten. De stilistiek heeft zich voornamelijk ontwikkeld in het onderzoek naar literaire teksten. In de hedendaagse stilistiek is deze 'literaire bias' nog steeds goed zichtbaar, niet alleen in Nederland, maar ook internationaal. In dit boek nemen we principieel aan dat er – als je kijkt naar de achterliggende talige en cognitieve mechanismen en methodologische aspecten – geen onderscheid tussen tekstsoorten gemaakt hoeft (of eigenlijk zelfs: *moet*) worden. Dat doen we in dit boek dan ook niet: literaire en zakelijke teksten krijgen evenveel aandacht en we bespreken ze veelal naast elkaar.

Naast deze aandacht voor de theoretische inkadering van stijlonderzoek nemen in het boek concrete analysevoorbeelden ook een belangrijke plaats in. We bespreken in detail stijlpatronen in verschillende communicatieve domeinen (literaire teksten, politieke speeches en krantenggenres) en we demonstreren telkens hoe taalkundige inzichten behulpzaam zijn bij het beschrijven van stijlpatronen en het doorgronden van de resulterende teksteffecten. We sluiten aan bij de gangbare onderzoekspraktijk in de neerlandistische disciplines taalbeheersing, letterkunde en taalkunde

en laten zien hoe inzichten uit de verschillende neerlandistische disciplines elkaar aanvullen en productief werken in het stijlonderzoek.

Voor wie hebben we dit boek geschreven?

Voor iedereen die zich op de een of andere manier bezighoudt met onderzoek naar de relatie tussen de talige kenmerken en de interpretatieve effecten die een tekst oproept. We hebben het in de eerste plaats geschreven voor collega's werkzaam op de Nederlandse en Vlaamse universiteiten en hogescholen en voor gevorderde studenten aan deze opleidingen.

In het bestek van dit boek konden we natuurlijk maar een beperkt aantal tekstsoorten en stijlverschijnselen behandelen. Maar we verwachten dat de voorbeelden die we presenteren, en de theoretische en methodologische kwesties die we bespreken, concrete handvatten bieden voor het opzetten van eigen stijlonderzoek. Wie het boek met dat doel leest, wordt in bijlage A op weg geholpen met literatuursuggesties en met een selectie van interessante en voor ander stijlonderzoek bruikbare resultaten van onderzoek naar diverse Nederlandstalige stijlverschijnselen gepubliceerd in pakweg de afgelopen vijftien jaar.

Het onderzoeksterrein van de stilistiek is breed. De redenen waarom collega's dit boek ter hand nemen, kunnen onderling sterk verschillen. Het boek en de verschillende onderdelen ervan zijn dan ook op verschillende manieren in te zetten. Een paar voorbeelden:

- Wat kan ik als letterkundige met dit boek doen?

Literaire stijl kan een onderzoeksobject op zichzelf zijn, bijvoorbeeld om de schrijfstijl van een auteur of een afzonderlijk werk te karakteriseren. Maar stijlanalyse kan ook worden ingezet als ondersteuning bij een interpretatieve analyse: de stijl kan een eerste ingang bieden voor interpretatie of worden ingezet om intuïtieve indrukken te toetsen. Wie iets wil lezen over de aard en de doelen van stijlonderzoek in het algemeen, kan het beste beginnen met hoofdstukken 1 en 2. Stijlonderzoek naar literaire teksten komt hier ook aan de orde. De hoofdstukken 3, 4 en 5 zijn op twee manieren te lezen: als een beschouwing over stilistische onderzoeksmethoden, maar ook als een praktische handleiding om zelf een stijlanalyse uit te voeren. We bespreken hoe je met de checklist voor een gegeven tekst belangrijke stijlmiddelen kunt identificeren en hoe je op basis van deze selectie kunt laten zien hoe deze stijlkeuzes de basis vormen voor bepaalde interpretatieve effecten die de tekst oproept.

Hoofdstukken 6, 7 en 8 zijn wat meer theoretisch-beschouwend. In deze drie hoofdstukken wordt dieper ingegaan op de werking van stijlverschijnselen aan de hand van de voor letterkundigen bekende concepten vertelstijlen en personageperspectief. Hoofdstuk 6 laat zien wat het voor een interpretatieve analyse van vertelsituaties en andere perspectiefverschijnselen oplevert om verschillende soorten redeweergave en vertelstijlen te ontleden tot op het niveau van de afzonderlijke formuleringskenmerken – de afzonderlijke stijlkenmerken dus. Hoofdstuk 7 richt zich op de vraag of perspectiefverschijnselen en stijl in zakelijke en alledaagse teksten wezenlijk, qua werking, anders zijn dan die in literaire teksten. Het antwoord is wat ons betreft: neen. Dat er natuurlijk verschillen zijn, willen we niet betwisten, maar we betogen dat ze niet zo fundamenteel van aard zijn als vaak wordt aangenomen. We laten zien dat in literaire teksten, politieke toespraken en nieuws-teksten zeer vergelijkbare interpretatieve effecten worden teweeggebracht – ook al worden ze in de verschillende onderzoeksdisciplines waarin deze tekstgenres traditioneel worden bestudeerd, conceptueel verschillend geduid – en dat daarbij in al deze tekstsoorten grotendeels dezelfde stijlmiddelen een rol spelen. Hoofdstuk 8, ten slotte, wijst er op dat interpretatieve effecten van stijl meestal méér zijn dan de optelsom van de taalconstructies in de tekst. De interpretatie van een tekst wordt namelijk mede bepaald door elementen *buiten* de tekst, zoals lezersverwachtingen over genres. Het hoofdstuk bespreekt een aantal voorbeelden waar onderzoekers van literaire stijl hun voordeel mee kunnen doen.

- Ik onderzoek tekst in zakelijke communicatie. Hoe kan ik dit boek daarbij gebruiken?

Taalbeheersers en communicatiewetenschappers onderzoeken stijl vaak vanuit een optimaliseringsperspectief. De hoofdstukken 3, 4 en 5 bieden praktische handvatten om een gegeven tekst te analyseren met evaluatieve doeleinden, bijvoorbeeld met het oog op vragen als: is de stijl van deze tekst optimaal afgestemd op de communicatieve doelen die moeten worden bereikt? Hoe kan de stijl worden geoptimaliseerd? De methode is ook bruikbaar om de stijlkenmerken van een individu of juist groepen teksten (bijvoorbeeld genres) in kaart te brengen. Wie geïnteresseerd is in de aard en de doelen van stijlonderzoek in het algemeen, heeft iets aan de beschrijving van achtergronden en theoretische uitgangspunten van stijlonderzoek in hoofdstukken 1 en 2.

Hoofdstukken 6, 7 en 8 zijn ook weer wat meer theoretisch-beschouwend. De term ‘stijl’ roept bij veel taalbeheersers en communicatiewetenschappers associaties op met literaire teksten; nog steeds wordt vaak aangenomen dat het concept voor zakelijke teksten beperkt bruikbaar is. Aan de hand van de casus ‘perspectivering van taalgebruik’ – een fenomeen dat zich ook in de studie van zakelijke communicatie in toenemende belangstelling mag verheugen – laat hoofdstuk 7 zien dat dit niet terecht is. We demonstreren dat in zakelijke teksten (parlementaire toespraken en nieuwsteksten analyseren we als casus) interpretatieve effecten worden teweeggebracht die zeer vergelijkbaar zijn met die in literair proza, die we in hoofdstuk 6 behandelen (zie hierboven). En net zoals in literair proza zijn de interpretatieve effecten van stijl in zakelijke teksten meestal méér dan de optelsom van de gebruikte taalconstructies, omdat de interpretatie mede bepaald wordt door elementen buiten de tekst, zoals lezersverwachtingen. Als onderzoeker van de stijl van zakelijke teksten is het belangrijk om je hiervan bewust te zijn. Hoofdstuk 8 bespreekt een aantal veel voorkomende voorbeelden.

- Wat heeft dit boek mij als taalkundige te bieden?
We zijn ervan overtuigd dat de studie van stijlverschijnselen taalkundigen behulpzaam kan zijn om inzicht te krijgen in aard en werking van uiteenlopende taalconstructies. In het gebruik worden immers het bereik en ook de grenzen van vormen en functies van taalconstructies duidelijk. Stijlanalyse kan door taalkundigen gebruikt worden als een middel om taaltheoretische hypothesen te toetsen, aan te scherpen of uit te breiden, en ook heuristisch: als vruchtbaar domein voor het ontdekken van niet eerder opgemerkte interessante systematische taalverschijnselen (zie verder hoofdstuk 9). In hoofdstuk 2 stellen we het cognitief-communicatieve fenomeen van *construal* voor als kader om dit type taalvariatie te beschrijven en te verklaren.

Stijlstudie biedt interessante mogelijkheden voor nadere bestudering van de interactie tussen taalconstructies op het microniveau en contextverwachtingen van taalgebruikers die de interpretatie van een tekst ‘van bovenaf’ beïnvloeden – een thema dat aan de orde komt in hoofdstuk 8.

De inhoud van dit boek als geheel levert theoretische en empirische argumenten voor deze stellingen.

- Stijlonderzoek is mijn specialisme – wat voor extra’s biedt dit boek mij?

Nieuw voor stilistici zijn in elk geval het cognitief-taalkundige theoretische kader (uiteengezet in hoofdstuk 2) en de rol daarvan in de voorgestelde cyclische analysemethode (hoofdstuk 3), een uitwerking en uitbreiding van de methode van Leech & Short (2007 [1981]).

Ook de hoofdstukken 4 t/m 8 bieden aanknopingspunten om na te denken over wat stijlstudie nu precies is, en hoe die kan worden uitgebreid. Deze hoofdstukken gaan dieper in op de talige en de cognitieve mechanismen achter de stijlverschijnselen. Hoofdstuk 6 laat voor literair proza de verbanden zien tussen redeweergave en vertelstijlen enerzijds en afzonderlijke formuleringskenmerken anderzijds. Hoofdstuk 7 ontkracht de nog steeds veelgehoorde aanname dat stijlverschijnselen in literaire teksten fundamenteel verschillen van stijlverschijnselen in alledaagse of zakelijke teksten. Deze gedachte werken we uit in een gevalstudie van de relatie tussen stijl en perspectief (focalisatie, vertelstijlen). We laten zien dat in literaire teksten, politieke toespraken en nieuwsteksten zeer vergelijkbare interpretatieve effecten worden teweeggebracht door dezelfde stijlmiddelen. Hoofdstuk 8 bespreekt de werking van stijl vanuit het bredere kader van menselijke communicatie en cognitie: elementen buiten de tekst, in het bijzonder lezersverwachtingen, interageren met de stijl van een tekst bij de interpretatie ervan.

- Ik ben vooral geïnteresseerd in de praktische kant – gewoon een stijlanalyse maken. Hoe hanteer ik dit boek daarbij?
Wie vooral op zoek is naar een handreiking voor het zelf opzetten en uitvoeren van een stijlanalyse kan het beste beginnen in hoofdstukken 3, 4 en 5 van het boek. Ook de uitgewerkte checklist in de bijlage zal daarbij behulpzaam zijn.
- Welke voorkennis moet ik hebben om dit boek te kunnen gebruiken?
Is het ook in het onderwijs te gebruiken?
Het boek is bruikbaar voor gevorderde studenten in het hoger onderwijs. In de hoofdstukken 4 en 5 vinden zij praktische handvatten om zelf stijlonderzoek uit te voeren. Ook de leestips in bijlage A zullen daarbij behulpzaam zijn. We verwachten dat de meer theoretische discussies in de overige hoofdstukken voor studenten met enige achtergrond in taal- en teksttheorie ook goed te volgen zullen zijn. Specifieke theoretische en taalkundige begrippen leggen we uit waar we ze introduceren, maar we gebruiken verschillende traditionele grammaticale termen (onderwerp, werkwoordstijd, e.d.) zonder veel nadere

uitleg. Een gezaghebbende bron van informatie over zulke begrippen is de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS, online te raadplegen op <http://ans.ruhosting.nl/e-ans/index.html>, waar t.z.t. ook de link gepubliceerd zal worden naar de nieuwe versie die in de maak is).